

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ПОЛІТИКА НАЦИСТІВ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Феномен нацистської окупації українських земель в роки Другої світової війни безсумнівно привертатиме увагу ще не одного покоління дослідників. Важливою складовою частиною колонізаційних заходів стала система освіти і виховання дітей і підлітків, яка характеризувалася цинічною налаштованістю на духовне нищення українського генофонду. Освітня політика нацистів базувалася на людиноненависницькій расовій теорії і була глибоко злочинною, оскільки вона вела до інтелектуального і психологічного зомбування юних українців.

Незважаючи на значний науковий інтерес і неперехідну актуальність окресленої проблеми, вона ще не знайшла свого достатньо ґрунтовного і всебічного висвітлення у науковій літературі, досліджувалася фрагментарно, переважно в контексті аналізу загальних питань окупаційної політики. Лише окремі аспекти нацистської системи освіти і виховання неповнолітніх знайшли своє відображення у працях М.В.Коваля, П.Т.Тронька, Ф.Пігідо-Правобережного, Г.Чавдарова та ін. У цілому ж проблема має значний евристичний потенціал і чекає на більш глибоке осмислення.

Метою розвідки є з'ясування основних напрямків, форм, методів і результатів освітньої політики окупаційної влади в Україні як свідчення людиноненависницької, антиукраїнської сутності нацистського "нового

порядку". Пропоноване дослідження спирається переважно на архівні матеріали, опубліковані документи та окремі нарративні джерела.

Нацистська політика в галузі освіти і виховання неповнолітніх громадян окупованих територій України знайшла своє "обґрунтування" у плані "Ост" та різноманітних "теоретизуваннях" і директивах верховод гітлерівського рейху. Так, А. Гітлер неодноразово наголошував: "Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати й писати, то згодом це обернеться проти нас: освіта дасть більш розвиненим з них можливість вивчати історію..., а звідси розвинути політичні ідеї, які не можуть не бути згубними для наших інтересів" [1, 205]. А в одному із верховних циркулярів для чиновників в Україні блюзнірськи зазначалося: "Ми були б мерзотниками, якби щось робили для української освіти" [2, 19].

У перші дні окупації патріотично налаштовані кола українських націоналістів, перебуваючи в полоні певних ілюзій щодо ймовірної підтримки нацистами української самостійницької ідеї, плекали далекосяжні плани розбудови народної освіти. Зокрема, як повідомляла у листопаді 1941 р. газета "Українське слово", у Києві планувалося відкриття 67 шкіл семирічок і 24 гімназій (10 чоловічих і 14 жіночих). З часом мала бути розгорнута мережа професійних, у тому числі й вищих навчальних закладів. "Українська національна школа, - говорилося в часописі, - ґрунтується на засадах виховання молодого покоління на здорових націоналістичних основах... Гнилий совєтський "інтернаціоналізм" і облудний сталінський "демократизм"... мусить поступитися перед прищепленням почуття національної гідності і загальнолюдської моралі, властивої кожній порядній людині" [3].

Але надії на новий український Ренесанс в царині національної освіти під егідою "Великонімецьчини" виявилися марними. Окупанти стали на шлях брутального нищення паростків українського відродження і повсюдно закривали національні школи. Це стало однією з причин переходу свідомих націонал-патріотів у режим активного спротиву німецькій владі [4, 228].

Базуючись на своїй расовій теорії, яка відносила українців до "Untermenschen" і "вісівок народів Європи", окупанти вважали, що повноцінна освіта є для них недопустовою розкішшю. "Білим рабам" дозволялося мати лише елементарні знання. 12 січня 1941 р. вийшла директива рейхскомісара України Е. Коха, за якою дозволялося розпочати заняття з лютого 1942 р. тільки у початкових, 4-річних школах. Цим документом визначалися умови відкриття "народних шкіл", зміст і обсяги навчальних планів, критерії відбору педкадрів тощо [5, 71]. Необхідно зазначити, що і надалі в директивних документах окупаційної влади неодноразово наголошуватиметься на необхідності обмежувати освіту для українців початковою ланкою і давати учням виключно примітивний мінімум знань [6, 3].

Розгортання навіть такої урізаної системи "народної" освіти розглядалось як завдання останнього плану. Протягом усього періоду окупації відчувався брак шкільних приміщень через їх руйнування в ході бойових дій, а, особливо, з причин нецільового використання. Так, у м. Києві 77 шкіл були перетворені на військові казарми, у 9 знаходилися майстерні, у 2 – штаби німецьких військ, 8 стали конюшнями. Були розташовані казарми і в 4 школах м. Чернігова [7, 47].

Нерідко, в приміщеннях шкіл розміщувалися репресивно-каральні органи. Наприклад, у приміщенні Лубенської СШ №8 нацисти організували табір для військовополонених [8, 78], у Гадяцькій школі №2 була розташована поліцейська катівня, а в Опішнянській школі – в'язниця із камерою смертників у підвалі [9, 158, 359]. На виконання доволі специфічних функцій було "перепрофільовано" і Маріупольський палац піонерів: тут влаштували будинок розпусу для німецьких військовослужбовців [10, 16-17].

3 означених причин школи розташовувалися здебільшого у

- рр. – К., 1967-1969; Безсмертя. Книга пам'яті України 1941-1945. – К., 2000; Леонтьев А. "Зелёная папка" Геринга. – М., 1942; Супруненко Н.И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941-1945 гг.). – К., 1956; Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965; Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. – М., 1970; Немацкий В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К., 1982; Косик В. Украина і Німеччина у другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993; Коваль В.М. Друга світова війна та історична пам'ять // Укр. істор. журн. – 2000. - № 3. – С. 3-21; № 4. – С. 3-19 та ін.
2. Гитлер А. Моя борьба / Пер. с нем. – М., 1992.
 3. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941-1945. – К., 2000.
 4. "Совершенно секретно! Только для командования!" Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. – М., 1967.
 5. Лаута С.П. Колгоспне селянство Радянської України у роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965.
 6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
 7. Германский империализм и вторая мировая война (материалы научной конференции комиссии историков СССР и ГДР в Берлине 14-19 декабря 1959 г.). – М., 1961.
 8. Обзор международного положения 1939-1946 гг. Гитлеровская Европа. / Под ред. А.Тойнби, В.Тойнби. – Лондон – Нью-Йорк – Торонто, 1954.
 9. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана „Ольденбург“. О срыве экономических планов фашистской Германии на оккупированной территории СССР. – М., 1974.
 10. Народне господарство Української РСР у 1971 році. Ювілейний статистичний щорічник. – К., 1972.
 11. Народне господарство Української РСР у 1973 році. Статистичний щорічник. – К., 1974.
 12. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963.
 13. Прокурор Д.М. Агрессия и катастрофа. – М., 1968.
 14. Немацкий В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К., 1982.
 15. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Документы и материалы в 3 т. – К., 1985.

Надійшла до редакції 19.06.2003 р.

Г.М.Голиш

ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ПОЛІТИКА НАЦИСТІВ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Феномен нацистської окупації українських земель в роки Другої світової війни безсумнівно привертатиме увагу ще не одного покоління дослідників. Важливою складовою частиною колонізаційних заходів стала система освіти і виховання дітей і підлітків, яка характеризувалася цинічною налаштованістю на духовне нищення українського генофонду. Освітня політика нацистів базувалася на людиноненавистницькій расовій теорії і була глибоко злочинною, оскільки вона вела до інтелектуального і психологічного зомбування юних українців.

Незважаючи на значний науковий інтерес і неперехідну актуальність окресленої проблеми, вона ще не знайшла свого достатньо ґрунтовного і всебічного висвітлення у науковій літературі, досліджувалася фрагментарно, переважно в контексті аналізу загальних питань окупаційної політики. Лише окремі аспекти нацистської системи освіти і виховання неповнолітніх знайшли своє відображення у працях М.В.Ковалю, П.Т.Тронька, Ф.Пігідо-Правобережного, Г.Чаддарова та ін. У цілому ж проблема має значний евристичний потенціал і чекає на більш глибоке осмислення.

Метою розвідки є з'ясування основних напрямків, форм, методів і результатів освітньої політики окупаційної влади в Україні як свідчення людиноненавистницької, антиукраїнської сутності нацистського "нового

порядку". Пропоноване дослідження спирається переважно на архівні матеріали, опубліковані документи та окремі нарративні джерела.

Нацистська політика в галузі освіти і виховання неповнолітніх громадян окупованих територій України знайшла своє "обґрунтування" у плані "Ост" та різноманітних "теоретизуваннях" і директивах верховод гітлерівського рейху. Так, А. Гітлер неодноразово наголошував: "Якщо ми будемо навчати росіян, українців і киргизів читати й писати, то згодом це обернеться проти нас: освіта дасть більш розвиненим з них можливість вивчати історію..., а звідси розвивати політичні ідеї, які не можуть не бути згубними для наших інтересів" [1, 205]. А в одному із верховних циркулярів для чиновників в Україні блюзнірськи зазначалося: "Ми були б мерзотниками, якби щось робили для української освіти" [2, 19].

У перші дні окупації патріотично налаштовані кола українських націоналістів, перебуваючи в полоні певних ілюзій щодо ймовірної підтримки нацистами української самостійницької ідеї, плекали далекосяжні плани розбудови народної освіти. Зокрема, як повідомляла у листопаді 1941 р. газета "Українське слово", у Києві планувалося відкриття 67 шкіл семирічок і 24 гімназій (10 чоловічих і 14 жіночих). З часом мала бути розгорнута мережа професійних, у тому числі й вищих навчальних закладів. "Українська національна школа, - говорилося в часописі, - ґрунтується на засадах виховання молодого покоління на здорових націоналістичних основах... Гнилий советський "інтернаціоналізм" і облудний сталінський "демократизм"... мусить поступитися перед прищепленням почуття національної гідності і загальнолюдської моралі, властивої кожній порядній людині" [3].

Але надії на новий український Ренесанс в царині національної освіти під егідою "Великонімецьчини" виявилися марними. Окупанти стали на шлях brutального нищення паростків українського відродження і повсюдно закривали національні школи. Це стало однією з причин переходу свідомих націонал-патріотів у режим активного спротиву німецькій владі [4, 228].

Базуючись на своїй расовій теорії, яка відносила українців до "Untermenschen" і "висівок народів Європи", окупанти вважали, що повноцінна освіта є для них недозволеною розкішшю. "Білим рабам" дозволялося мати лише елементарні знання. 12 січня 1941 р. вийшла директива рейхскомісара України Е. Коха, за якою дозволялося розпочати заняття з лютого 1942 р. тільки у початкових, 4-річних школах. Цим документом визначались умови відкриття "народних шкіл", зміст і обсяги навчальних планів, критерії відбору педкадрів тощо [5, 71]. Необхідно зазначити, що і надалі в директивних документах окупаційної влади неодноразово наголошуватиметься на необхідності обмежувати освіту для українців початковою ланкою і давати учням виключно примітивний мінімум знань [6, 3].

Розгортання навіть такої урізаної системи "народної" освіти розглядалось як завдання останнього плану. Протягом усього періоду окупації відчувався брак шкільних приміщень через їх руйнування в ході бойових дій, а, особливо, з причин нецільового використання. Так, у м. Києві 77 шкіл були перетворені на військові казарми, у 9 знаходилися майстерні, у 2 – штаби німецьких військ, 8 стали конюшнями. Були розташовані казарми і в 4 школах м. Чернігова [7, 47].

Нерідко, в приміщеннях шкіл розміщувалися репресивно-каральні органи. Наприклад, у приміщенні Лубенської СШ №8 нацисти організували табір для військовополонених [8, 78], у Гадяцькій школі №2 була розташована поліцейська катівня, а в Опішнінській школі – в'язниця із камерою смертників у підвалі [9, 158, 359]. На виконання доволі специфічних функцій було "перепрофільовано" і Маріупольський палац піонерів: тут влаштували будинок розпусти для німецьких військовослужбовців [10, 16-17].

З означених причин школи розташовувалися здебільшого у

приспособлених приміщеннях – дитсадках, клубах, будинках культури і, навіть, у приватних помешканнях і тільки подекуди у типових будівлях.

Розгорнута німецькою владою освітня мережа мала справді жалюгідний вигляд. Скажімо, якщо до війни у Києві функціонувало 157 шкіл різного типу з контингентом 97 тис. учнів, то в окупаційний період діяло лише 40 “народних” шкіл, в яких навчалось 6 470 учнів – 6,6% від довоєнної чисельності. В окупованому Харкові працювали 24 початкові школи з 11 тис. учнів (до війни – 135 шкіл з 103,8 тис. учнів). Отже, кількість учнів зменшилась тут майже вдвітьо [11, 3]. У Дніпропетровську діяло лише 30 “елементарних” шкіл [12, 287], у Полтаві – 2 (150 учнів), у Лохвиці Полтавської області – 1 (10 учнів) [11, 3]. Тільки подекуди у містах відкривалися семирічні школи.

Окупаційна влада заявляла про намір розгорнути мережу середніх освітніх закладів гімназійного типу. Зокрема, в Києві обіцяли відкрити 2 гуманітарних та 8 реальних гімназій для хлопців і 14 ліцеїв для дівчат (цифра співпадала із планами націонал-патріотів) [13, 199]. Проте це виявилось лише декларативно-пропагандистським трюком нацистів, бо за великим рахунком ні про яку повноцінну освіту для юних українців не йшлося. Так, уже в липні 1942 р. спеціальним розпорядженням окупаційної влади у Києві було закрито 8 гімназій [14, 22]. Директивні документи рейхскомісаріату передбачали звільнення з роботи всіх директорів, інспекторів, учителів старших класів, передовсім членів компартії. При штатному укомплектуванні “народних” шкіл рекомендувалося віддавати перевагу тим кадрам, які “потерпіли від більшовицького режиму” і були лояльними до окупаційної влади [5, 71]. Фільтрації, постійні перевірки педагогів стали одним з провідних напрямів діяльності окупаційної влади. Від учителів бралися зобов’язання, що вони здійснюватимуть навчання лише в руслі вимог інтересів Третього рейху, не будуть пропагувати більшовицькі ідеї тощо [15, 151].

Початкові школи працювали неритмічно і часто закривалися. Особливо в зимовий період, коли не вистачало палива. З цієї причини взимку 1941–1942рр. навчання майже ніде не проводилося і було поновлене навесні, а деінде лише восени 1942 р. [16, 151]. Припинялося навчання і в подальший період. Так, шеф Бородянського району (Київщина) видав 18 листопада 1942 р. наказ про закриття шкіл у зв’язку із настанням зимового періоду та відсутністю палива [5, 173-174].

“Народні” школи припиняли свою роботу і з інших, часто дріб’язкових приводів. Наприклад, коли діти однієї із шкіл м. Лубни на перерві випадково скинули на підлогу портрет Гітлера, то це було використано як підставу для негайного закриття всіх шкіл міста [17, 70]. Обґрунтовуючи такі заходи окупантів, газета “Дзвін” (Біла Церква) просторікувала, що “шкільна справа – менш важливе завдання, як встановлення “нового порядку” [18].

Здебільшого окупаційна влада не фінансувала навіть такої обмеженої освітньої мережі і школи відкривалися переважно коштом місцевих громад. Встановлювалась плата за навчання: батьки мали платити від 100 до 350 крб. і вносити певну кількість продуктів [19, 67].

Верховоди нацистського рейху вимагали від окупаційної влади обмежувати навчання елементарними знаннями. А.Гітлер наголошував на неприпустимості того, щоб “вони (слов’яни - Г.Г.) знали більше, ніж значення шляхових знаків. Навчання в галузі географії може бути обмежене однією фразою: “Столиця рейху – Берлін”. Математика і все інше подібне зовсім не потрібні” [2, 18]. Вказівки фюрера конкретизував Г. Гімmlер: “Сдиною метою школи повинно бути: простий рахунок до 500, не більше, уміння написати своє ім’я” [1, 206].

Згідно окупаційних директив навчання у “народних” школах мало обмежуватися читанням, письмом, лічбою, фізкультурою, музикою, іграми,

виробничою та ручною працею. На початковому рівні вивчалася німецька мова [5, 71]. При цьому санкціювалася українська мова викладання. Також учні знайомилися з творами Т.Шевченка і співали національний гімн “Ще не вмерла Україна”. Втім, ці незначні реверанси окупантів у бік національної самоідентифікації українства носили спорадичний і суто пропагандистський характер. У школах запроваджувалося викладання Закону Божого; його здійснювали православні священники [16, 151].

З огляду на кінцеву мету діяльності шкіл – підготовку дітей до праці на користь рейху - основна увага приділялася саме трудовому навчанню. Дітей вчили первинним виробничим навичкам, рукоділлю, ремонту одягу, плетінню сіток та корзин тощо [7, 51].

Проте навіть така урізана і по суті символічна освіта здавалась окупантам завеликою для представників “неповноцінної раси”. У серпні 1942 р. рейхскомісар України Е.Кох заявив, що “освіта, яку може дати 4-х класна школа, є надто широкою для українців, оскільки загальний рівень їх знань треба знижувати” [2, 42].

Окупанти занадто затято проводили політику “деінтелектуалізації” українців. Зрештою вони самі змушені були визнати, що “рівень підготовки учня, який закінчив 4-класну школу настільки низький, що його недостатньо навіть для роботи ремісником...” [20, 165] і що “сьогоднішній стан системи освіти є невтішим і викликає невіру в українців” [21, 19].

За відсутності нових підручників окупаційна влада давала дозвіл на тимчасове використання навчальних книг, виданих за радянських часів. Але при цьому у підручники й посібники вносилися зміни шляхом вилучення окремих більшовицько-заідеологізованих сторінок чи тривіального замальовування чорнилом тих чи інших фактів, імен, термінів, ілюстрацій. Ось які вказівки давалися, зокрема, за приводу використання радянського “Букваря”: “У першому класі, навчаючи грамоти, використовувати буквар з відповідними змінами: ст. 3 – знищити портрет піонерів і малюнки труби і барабана... Викреслити останні рядки “Юра піонер”, “Вадим жовтеня”... Знищити статтю “Найкраще ім’я”. Знищити зірки на ялинці” і тому подібне. Також наказувалося повністю вилучити сторінки, які містили матеріал ідеологічного спрямування. Окрім “реформованих” радянських підручників навчання велось за матеріалами окупаційної преси, де вміщувалася спеціальна рубрика “На допомогу школі” [7, 49-50].

Червоною ниткою через навчальний процес “народних” шкіл проходили ідеологічні настанови гітлерівської влади, які мали сформувати альтернативну комуністичній систему ціннісних орієнтирів. Окупаційний “Педагогічний інформаційний бюлетень” (Полтава) повчав: “Якщо над головою німецькі льотчики здійснюють свої навчальні польоти... учитель повинен бути достатньо гнучким і перевести тему уроку на щось сучасне, актуальне. Наприклад, почати говорити про німецьку армію і про можливості, які відкриваються перед Україною як членом великої європейської сім’ї народів” [20, 166].

Система виховання у школах цілковито узгоджувалася із нацистською доктриною формування у юних українців почуття рабської покірливості та готовності до співпраці з німецькою владою. Гімлер вважав головною метою “народних” шкіл, щоб їх вихованці засвоїли правило: “підкорення німцю є Божественною заповіддю” [2, 40]. Вихованців шкіл змушували вітати учителів, представників окупаційної влади і німецьких солдат – “визволителів” низькими поклонами [19, 67; 22, 13].

Нова педагогічна система передбачала застосування тілесних покарань до учнів. У “Педагогічному інформаційному бюлетені” серед інших містилися й такі рекомендації: “Ніхто не може мати щось проти того, якщо, особливо тепер, у воєнний час, як засіб підтримати дисципліну, учитель застосовує метод

фізичного впливу на недисциплінованого учня. Від ляпаса по щоці ніхто не вмре, так само не коштуватиме життя, якщо вдарити учня ковниною” [2, 41]. А один із підлеглих Е.Коха Фідлер опублікував брошуру, в якій прямо напучував, що для українців підходить “найпримітивніша форма виховання – за допомогою дубця” [20, 164]. За пропуски учнями занять їх батьків штрафували, а самих дітей позбавляли хлібних карток та обідів у шкільних їдальнях [14, 23; 23, 74].

Табл.1

Відомість про відвідування та успішність учнів шкіл
Таращанського гебіту у 1942-1943 н.р.

Раіони	Успішність у %	Відвідування у %
Таращанський	64,2	61,6
Ставищанський	70	61
Жашківський	76	42
Тетіївський	86	59
Букський	76.5	51
По гебіту	74,80%	54,9%

Попри ці репресивні заходи відвідування та успішність учнів залишалися незадовільним. Про це, зокрема, свідчать дані по відділу освіти і культури Таращанського гебіту (табл 1) [24, 60-60 зв].

Втім наведені вище дані були завищені, адже тоді, як і в радянські часи, мали місце масові приписки і прикрашування дійсного стану речей. Завідувач відділом освіти і культури Таращанського „гебіту” Яковчук у липні 1942 р. винавав, що фактично відвідування у багатьох школах складає лише 10 – 25% від спискового складу учнів [24, 142 зв.].

Учні “народних” шкіл масово залучалися до примусової праці. За рахунок навчального часу організовувався збір дітьми лікарських рослин для потреб німецьких військових шпиталів. У одному із аналітичних документів ОУН відзначалося, що “останнім часом цих босих, обідраних та голодних дітей заставляють відбувати тяжку для них дорогу за місто, бродити по полях та шукати потрібних рослин. На кожну школу положено норму – контингент” [25, 326]. Дітей також примушували збирати кольоровий металобрухт, який використовувався

Табл.2.

Навчальний план с/з підготовчої школи
Козельщанського р-ну

№ п/п	Навчальні дисципліни	Кількість тижневих годин	
		I курс	II курс
1.	Українська мова	4	4
2.	Німецька мова	4	4
3.	Арифметика	3	3
4.	Геометрія	2	2
5.	Алгебра	2	2
6.	Географія	2	2
7.	Ботаніка	2	-
8.	Зоологія	-	2
9.	Фізика	2	2
10.	Хімія	-	2
11.	Грунтознавство	4	-
12.	Овочі та фрукти	-	4
13.	С/г рослини	3	4
14.	Бджільництво	-	1
	Разом	28	32

воєнною промисловістю як сировина для виробництва гільз, патронів і снарядів. За невиконання встановленої норми загрожував розстріл [26, 235]. Мелітопольський гебітскомісар Хейніш розпорядився восени 1942 р. закрити школи, а 120 дітей, починаючи з 10-річного віку було послано в район р. Молочної на 3 місяці для участі в спорудженні оборонного валу. Частина дітей від непосильної праці, голоду і холоду загинула, решта – тяжко захворіли [27, 19-20, 160].

Особливо широко праця учнів використовувалася на сільгоспроботах. Так, за наказом лубенського інспектора сільського господарства Мюллера вчителі шкіл мали забезпечити щоденну роботу дітей 10-14 років по догляду за просапними сільгоспкультурами [28, 44]. У березні 1943 р. майже всі

гебітскомісари видали розпорядження про те, що з дітей 9-14 років мають бути створені спеціальні бригади для проведення сільгоспробіт [5, 200].

Окупанти злочинно використовували дітей і на небезпечних роботах. 12 квітня 1943 р. у м. Попасна Ворошиловградської обл. німці під приводом колективної прогулянки зібрали 71 учня віком 12-15 років, привели у Рубашанський ліс і наказали шукати там міни. Результатом нелюдського експерименту стала загибель 13 і каліцтво 58 дітей [29, 45].

Ледь животіла за окупації професійна освіта, вона була представлена ремісничими та фаховими школами досить примітивного типу із надзвичайно слабкою навчально-матеріальною базою. Тут давали певне коло необхідних для опанування даною професією знань. Проліструємо це витягом із навчального плану сільськогосподарської підготовчої школи Козельщанського р-ну на Полтавщині (табл. 2) [30, 71].

Архівні документи дають змогу скласти уявлення про напрямки фахової підготовки юних українців за нацистської окупації. Скажімо, у м. Києві була розгорнута мережа ремісничих і професійних шкіл, де навчали майбутніх токарів, слюсарів, ткачів, леварників, столярів, шевців, бондарів, гончарів, фрезерувальників, миловарів, продавців, шоферів, перукарів і, в обмеженому обсязі, – агрономів, художників, медиків, музикантів, стенографів тощо [31, 2-4 зв]. Як бачимо, переважали робітничі професії, а обсяг освітньої підготовки не виходив за межі вузької фахової освіти.

Трагічною виявилася доля дітей-сиріт, кількість яких за воєнної доби катастрофічно зросла. Більшість дитбудинків були або евакуйовані, або взагалі припинили свою роботу. Самі окупанти визнавали, що “діти-сироти лише частково або випадково розміщені в дитячих будинках, фактично вони залишалися самі по собі [32, 571].

Доля нещасних дітей-сиріт майже цілковито залежала від рівня гуманності персоналу дитбудинків. Документи засвідчують чимало випадків, коли директори та співробітники цих закладів демонстрували велику любов до дітей, високий рівень громадянської відповідальності. Так, перейнявшись долею осиротілих дітей, кийвська вчителька Трохименко спробувала створити власний дитбудинок. Прийнявши у напівзруйноване приміщення 90 дітей, вона утримувала їх за рахунок особистих коштів та людських пожертв. Проте взимку 1943 р. окупанти вигнали дітей на вулицю і закрили дитбудинок [33].

Лише подекуди окупаційна влада переймалася проблемою дитячої безпритульності. Так, у Черкасах коштом міської управи і під кураторством самого гебітскомісара восени 1941 р. був відкритий дитячий притулок для дітей-сиріт. Його завідувачкою стала О.М.Шулежко. Особовий склад черкаського притулку становили 75 дітей, у тому числі 13 представників єврейської (!) національності. Зрозуміло, цей останній факт ретельно приховувався від окупаційної влади [35, 2].

Черкаська міська управа виділила мізерні кошти на утримання закладу. Діти жили за рахунок власної праці: вони обробляли город, вирощували декілька поросят, доглядали кіз.

Із наближенням радянських військ притулок за наказом окупаційної влади було евакуйовано у Вінницьку область, де дітей поселили в дотла розореному Соболевському дитбудинку. Щоб забезпечити виживання дітей у цих екстремальних умовах, О.Шулежко розподілила їх на “четвірки” з різновіковим складом, очолювані підлітками. Старші діти кожної групи діставали продукти і ділилися з молодшими – так вихованцям вдалося врятуватися від неминучої голодної смерті [35, 12-13].

Загалом утримання знедолених дітей у дитбудинках і притулках та взяття їх під опіку окремими громадянами було явищем швидше винятковим, ніж типовим. Адже переважна більшість осиротілих дітей залишилися

безпритульними та були приречені на голодне і холодне повевіряння, а часто й на смерть.

Подані вище матеріали дозволяють скласти хіба що загальне уявлення про систему освіти і виховання неповнолітніх у період нацистської окупації. Освітня політика окупантів базувалася на гітлерівській расовій теорії і була втіленням антигуманних планів духовного нищення та морального приниження українського народу. Юні українці позбавлялися можливості одержувати повноцінну освіту, система "народних шкіл" давала лише елементарні знання рівня малокваліфікованого робітника. Більшість дітей та підлітків шкільного віку з різних причин знаходилися поза школою. Нацистська система виховання мала за мету сформувати у підростаючого покоління покірливість і колабораціоністські світоглядні орієнтири. Професійна освіта була націлена переважно на підготовку ремісників. Велику трагедію переживали діти-сироти, які за відсутності достатньої кількості дитячих закладів і через фактичну відмову окупаційної влади їх фінансувати, по суті були полишені самі на себе. Своім вістрям нацистська освітньо-виховна політика була спрямована проти генофонду українського народу і переслідувала далекоглядні цілі позбавити його майбутнього. Аналіз системи освіти та виховання на окупованих територіях дає додаткові підстави характеризувати "новий порядок" як антиукраїнський, антигуманний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М.В. Общественно-политическое движение трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К., 1977.
2. Коваль М.В. У битві з фашизмом. Соціальна культура – могутнє збрарддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських окупантів. – К., 1964.
3. Українське слово. – 1941. – 5 листопада.
4. На зов Києва. Український націоналізм у Другій світовій війні. Збірник статей, спогадів, документів. – К., 1993.
5. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України). – Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 232.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 324.
8. Державний архів Полтавської області. – Ф. П.-15. – Оп. 9. – Спр. 327.
9. Історія міст і сіл Української РСР у 26 т. Полтавська область. – К., 1967.
10. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 328.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 15.
12. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 325.
13. ЦДАВО України – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 70.
14. Державний архів Київської області (далі - ДАКО). – Ф. Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 209а.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 274.
16. Пігідо – Правобережний Ф. "Велика Вітчизняна Війна". – Вінніпег, 1954.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 3. – Спр. 297.
18. Дзвін (Біла Церква). – 1942. – 25 січня.
19. Тронько П.Т. Безсмертне подврга. – К., 1985.
20. Коваль М.В. Фашистська політика духовного, морально-політичного подавлення населення України и её крах (1941–1944) // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны. Сб. науч. тр. – К., 1988.
21. Україна в другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942 – 1943 рр.) у 4 т. / Упор. Косик В.М. – Львів, 1999 – Т.3.
22. ДАКО. - Ф. Р-2362. – Оп. 6. – Спр. 44.
23. Там само. - Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 32.
24. Там само. - Ф. Р-2198. – Оп. 1. – Спр. 70.
25. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996.
26. Малахов Д. Оті два роки. У Києві при німцях. – К., 2002.
27. Київський процес. Документи і матеріали. – К., 1995.
28. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.): 36. док. – Полтава, 1947.

29. Першина Т. Фашистський геноцид на Україні. 1941–1944. – К., 1985.
30. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 2. – Спр. 157. - Т.1.
31. ДАКО. – Ф. Р-2360. – Оп. 10. – Спр. 6.
32. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 3094.
33. Юный ленинец. – 1944. – 28 октября.
34. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-2475. – Оп. 1 – Спр. 56^а.
35. ДАЧО. – Ф. 2475 – Оп. 1 – Спр. 1.

Надійшла до редакції 19.11.2002 р.